

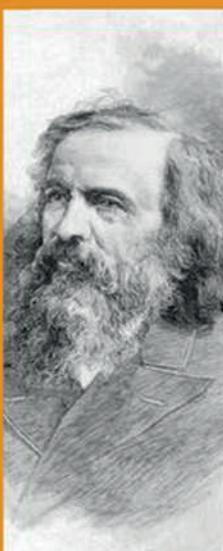
KANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES | RESPUBLIKA KO'P TARMODOLI ILMIY KONFERENSIYA

YANGI O'ZBEKISTON: INNOVATSIIYA, FAN VA TA'LIM

CONFERENCE.UZ

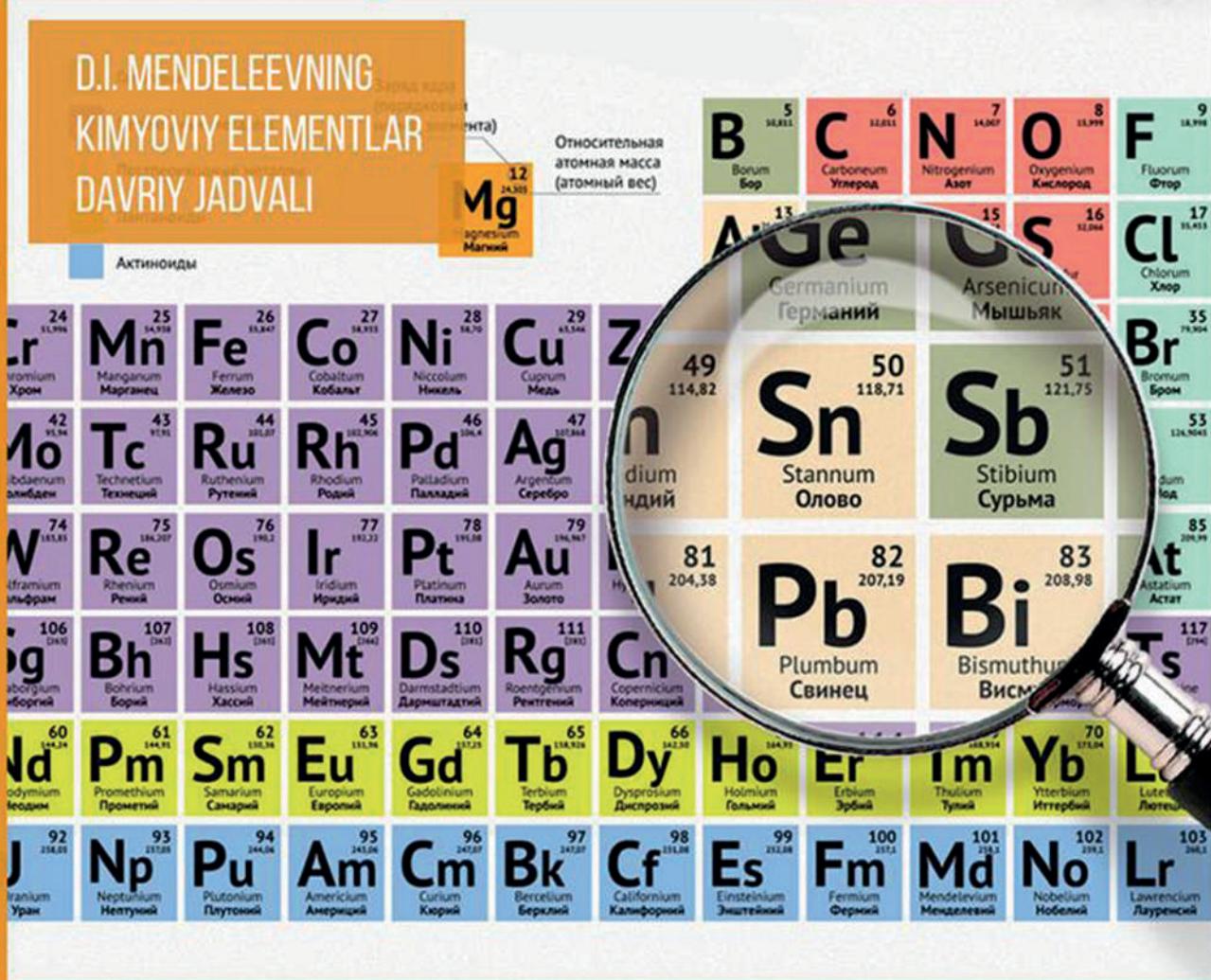
2023

DAVRIYLIGI:
2018-2023

DAVRIYLIGI:
2018-2023

D.I. MENDELEEVNING KIMYOVIY ELEMENTLAR DAVRIY JADVALI

TOSHKENT SHAHAR, AMIR
TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

FEVRAL No 49

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИННОВАЦИЯ, ФАН
ВА ТАЪЛИМ
8-ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
ИННОВАЦИИ, НАУКА
И ОБРАЗОВАНИЕ
ЧАСТЬ-8**

**NEW UZBEKISTAN:
INNOVATION, SCIENCE
AND EDUCATION
PART-8**

ТОШКЕНТ-2023

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” [Тошкент; 2023]

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” мавзусидаги республика 49-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 28 февраль 2023 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2023. - 13 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган еттига устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ:– илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохигда Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Хорижий тиллар факультети ўкув ишлари бўйича декан ўринбосари

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибай Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарiev Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарiev Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Проф. Хамидов Мухаммадхон Хамидович «ТИИМСХ»

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдор.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов: tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

АДАБИЁТ

1. Ábdieva M.	
Á.ÓTERBERGENOV DÓRETIWSHILIGINDE SHÍGÍS KLASSIKA ÚLGILERI.....	7
2. X.Утемуратова	
ШАЙЫР Г.ДӘҮЛЕТОВА ҚОСЫҚЛАРЫНЫҢ ДӨРЕТИЛИҮ ТАРИЙХЫ	10
3. Artikova Dilnoza	
XIX ÁSIR QARAQALPAQ EPIKALÍQ POEZIYA (JANRLÍQ, KÓRKEMLIK ÓZGESHELIKLERİ)	12

АДАБИЁТ

Á.ÓTEPBERGENOV DÓRETIWSHILIGINDE SHÍGÍS KLASSIKA ÚLGILERI

Ábdieva M.

Nókis olimpiya hám paralimpiya
sport túrlerine tayarlaw orayı
qaraqalpaq ádebiyatı páni oqtívshısı
+998930952783

Annotation

Maqala qaraqalpaq shayiri Á.Ótepbergenov dóretiwshiliginde shígis klassika úlgileriniń qollanılıwı, janrlıq hám kórkemlik izleniwshiliği haqqında jazılğan.

Tayanış sózler: Á.Ótepbergenov, shígis klassika úlgileri, muhammes, gázzel, qasiyda, mustazad, janrlıq hám kórkemlik izleniwshilik.

Qaraqalpaq awızekи ádebiyatındaǵı qosıqlardıń derlik barlıǵı terme, tolǵaw hám jaydarı qosıq úlgisinde jazılğan bolıp, shígis klassika úlgileri sanalǵan muhammes, gázzel, qasiyda, mustazad, gázzelge muhammes baylaw hám basqa janrları gezlespeydi. Albette, bul túsinikli jaǵday, sebebi, bul janrlar- jazba ádebiyatlıq xarakterdegi janrlar. Qaraqalpaq jazba ádebiyatı qálipleskennen keyin shígis klassika úlgileriniń ayırmá túrleri biziń ádebiyatımızǵa Ajiniyaz poeziyası arqalı kirip keldi. Ásirese, Ajiniyaz shayır dóretiwshiliginde muhammestiń jaqsı úlgileri bar. XX ásır qaraqalpaq ádebiyatında I. Yusupov, B.Qayıpnazarov, M.Qarabaev, Á.Ótepbergenov hám taǵı basqalardıń doretiwshiliklerinde bul janrlar jaqsı rawajlandı.

Biz maqalamızda shígis klassika úlgileriniń hár qıylı janrlarında óziniń talantın sınap kórip atırǵan shayır Á.Ótepbergenov dóretiwshilige toqtap ótemiz.

Á.Ótepbergenov dóretiwshiliginde muhammes, gázzel, qasiyda, mustazad, gázzelge muhammes baylaw úlgilerindegi qosıqlar bar. Biz olardıń har qaysısına toqtap ótpekshimiz:

a) Muhammes

Muhammes - beslik yamasa bes qatarlı qosıq degendi ańlatadı. Muhammes-bes qatardan turatuǵın bir neshe bántlerden ibarat lirikalıq janr. Bes qatardan quralǵan qosıqlardıń barlıǵı da muhammes bola bermeydi. Ol aruz ólshemine tiykarlanıp, hár qatari 15-16 buwinnan ibarat boladı. Birinshi shuwmaq – a,a,a,a,a; keyingi shuwmaqları – b,b,b,b,a; v,v,v,v,a uyqasında dawam etedi.

Á.Ótepbergenov shígis klassika dástúrlerin dawam ete otırıp, bir neshe muhammesler jazǵan. Misali:

Gúl jamılǵan gúller eli, gúllengen gúlistanım, a
Nur jamılǵan nurlar eli, nurlangan nurlı tańım, a
Keń kókirek keń peyilli, galaktika aspanım, a
“Óz úyim óleń tósegim”, jánnetim hám bostanım, a
Qanıńa qanım qarisqan Qaraqalpaqstanım. a

Sen qúdiretli Ámiwdiń aybatlı eki qanatı, b
Sen Aqsaqal Araldoń maqtanıshı, sawlatı, b
Sen Qaraqum hám Qızıldıń dáwleti hám hayatı, b
Sen mına ullı shígistiń eń ádiwlı áwladı, b
aniňa qanım qarisqan Qaraqalpaqstanım. a

(Bul hám kelesi misallar da Á.Ótepbergenovtiń “Dúnya bir ájayıp jaydur”(Nókis, 1993j) hám “Sir sandığı ashılmaǵan sırlı jahán mendedur” (Nókis, 1994j) toplamlarının alinadı)

Bul qatarlarda kórip turǵanımızday shayır tuwǵan Ana Watanın tolıp tasıp jirlaydı. Sonıń menen birge, shayirdıń qaraqalpaq saz áspabı qobız haqqında jazǵan muhammesi bar. Bul muhammestiń joqarúdaǵı aytüp ótken muhammesten ayırmashılığı bar. Muhammes uyqası a,a,a,a,a; b,b,b,a,a

úlgisinde kelgen.Mísali:

Aytshı qáne, qaraqalpaq tariyxınıń tarımisań? a
 Bul álemdi tolǵandırǵan sırlı muza janimisań? a
 Ya jarliniń bay qolında ketken muńlı yarımisań? a
 Dawısıńnan aqlanayın qaytqan ǵazday ǵańqıldaǵan, a
 Sen tolǵasań kókirekte bir ármanlı ot oynaǵan. a

Shuwmaqtıń keyingi eki qatari hár shuwmaqtı qaytalanıp kelgen, sonıń nátiyjesinde keyingi shuwmaq uyqasları b,b,b,a;a; v,v,v,a,a formasında dawam etken. Shayırdıń bul muhammesiniń jane bir ayırmashılıǵı sonda, hár bir shuwmaq “Aytshı qáne” redifi menen baslanadı. Qosıq sheber jazılǵan. Onı basınan ayaǵına oqıǵanımızda qobızdıń “qaytqan ǵazday ǵańqıldaǵan”dawısı ulaqımızǵa esitilgendey boladı.

Aytshı qáne, jerde turıp kókke qalay nalań jetti,
 Sen bozlasań kók gúrkirep duymjurttı sel-sel etti,
 Jaslardıń kózin jasartıp, saqallardı selkildetti,-

Degen qatarlardı oqıǵanda bult qaplaǵan aspan astnda, kózine jas alıp otırǵan bir topar adamlardı hám sol alaman ortasında qolına qobız alıp, “Edige” dástanın jırlap otırǵan jarawdı kóz aldımızǵa keltiremiz.

Shayırdıń bunnan basqa muhammesi joqarıdaǵı formada jazılǵan “Taba almaspan” redifli muhammesi bar. Bul muhammes “gózzal yar” obrazın jaratiwshi muhammes bolıp tabıladi.

b) ǵázzel

Shıǵıs klassikasında eń kóp tarqalǵan túri-ǵázzel.

ǵázzel – 12 báyitten artıq bolmaǵan dáslepki báyiti a,a, dawamı b,a; v,a uyqaslı bolıp dawam etetuǵın, kóbinese muhabbat temasına arnalǵan lirikalıq janr bolıp esaplanadı.

Rudakiy, Hafız Sheraziy, Muxammed Fizuliylar ǵázzeldi joqarı dárejede rawajlandırǵan. Áliysher Nawayı onıń tematikasın ódewir bayıtqan.XX ásır qaraqalpaq ádebiyatında I.Yusupov, M.Qarabaev, Á.Ótepbergenov doretiwshiliginde ǵázzeldiń jaqsı úlgileri ushırasadı.

Shayır Á.Ótepbergenovtiń kóplegen ǵázzelleri bar. ǵázzeltiykarınan muhabbat temasına arnalǵan lirikalıq janr. Shayır ǵázzellerinde naǵız ashıq sıpatında jırlayıdı hám “gózzal yar” obrazın doretedi. Olardi oqıp qaraǵanımızda shayır suliwlardıń basqalar seze bilmegen jılwa-naz hám qılıqların sóz etedi. Shayır ǵázzellerindegi gózzallar “sıńqıldap kúlse, búlbıl uyalıp sayrawın qoyadı”, “qası jayday búgilse, kirpiginen oq atıladı”. Ol suliwdıń “qádemine kóktegi juldızlar tájim etse”, “shashınıń xosh iyisinen álem buyhush “ boladı. Mísali: “yar kúlip, ya úndemes” redifli ǵázzeline joqarıda aytqanımızday basqalar seze bilmegen qılıǵın, yaǵníy onıń ya kúlip, ya úndemegenin sóz etedi.

Sabırıum kesesi toldı, yar kúlip, ya úndemes, a
 Kútken náwbáhár de boldı, yar kúlip, ya úndemes, a
 Úndemegen sayın nigar, Patpaǵa usap barar, b
 Mágar sonı sezip qaldı, yar kúlip, ya úndemes, a

Eń dáslep ǵázzel muhabbatqa arnalǵan lirikalıq janr bolǵanı menen, Nawayı dáwirine kelip tematikası ádewir bayıdı. ǵázzeller tek muhabbat haqqında ǵana emes, al basqa da temalar boyńnsha (mísali: ustaz, Watan, doslńq, zaman, ómir hám t.b) jazǵan.

Házirgi dáwirde de ǵázzel túrli tematikada jazınladı. Solay eken, Á.Ótepbergenov ta muhabbat temasından basqa ózine ustaz dep esaplaǵan Omar Hayyam, Hafız Sheraziy, Áliysher Nawayı, Násimiy, Mashrab, Zebinisa, Berdaq hám t.b haqqında; ómirge, dúnyaǵa degen kózqarasları haqqında ǵázzeller jazǵan. Usınday hár qıylı temada jazılǵanlıǵına baylanıshı Á.Ótepbergenovtiń ǵázzellerin tematikası jaǵınan úsh túrge bólıwge boladı:

1. Muhabbat temasındaǵı ǵázzelleri
2. Ustazlarına arnalǵan ǵázzelleri
3. Filosofiyalıq ǵázzelleri

Solay eken, shayır Á.Ótepbergenovtı shıǵıs klassikleriniń dástúrlerin dawam etiwshi hám házirgi qaraqalpaq ádebuyatında ǵázzel janrıń rawajlandırıwshıldarıń biri dep esaplaymız.

s) Qasiyda

ǵázzel 12 báyitten artıq bolmaǵan lirikalıq janr. Al usı ǵázzel formasında, biraq 12 báyitten artıq bolǵan lirikalıq janrdıń túrin qasiyda deymız.

Á.Ótepbergenovtiń “Deymen men” redifli qasiydası bar. Bul qasiyda poeziya áleminiń erkesi bolǵan, pútkıl dúnyanı titiretken shayırlar haqqında sóz etedi. Qosıqta Bayron, Pushkin, Nawayı,

Jámiy, Hayyam, Shota, Berdaq, Násimiy, Taqtaǵul, Abay, Maqtımquli, Ziywar poeziyası qúdiretin sóz etedi. Qasıydanıń kórkemligi alliteraciyaǵa da baylanıshı: Maqtımquli maqtanıshı, Toqtaǵul tolǵawı, Abay aysi, Jámiy júregi, jani dep súwretlep, seslik uyqas payda etedi.

d) Gázzelge muhammes baylaw

Shígis poeziya úlgileriniń biri - gázzelge muhammes baylaw. Á.Ótepbergenov ózine ustaz bilgen bes shayirdıń:

Xoja Axmet Yassawuydiń

Hafız Sheraziyydiń

Áliysher Nawayınıń

Násimiydiń

Ayaziyydiń

gázzellerine muhammes baylaǵan. Aldın ózbek, tájik, ázerbayjan xalıqları poeziyasında bul dástúr bar, biraq qaraqalpaq poeziyasında gázzelge muhammes baylaw ushıraspaytuǵın edi. Bul dástúrdı birinshilerden baslaǵan – Á.Ótepbergenov.

Á.Ótepbergenov ózine ustaz esaplaǵan bes shayirdıń gázzeline muhammes baylaǵan: Xoja Axmet Yassawiy, Hafız Sheraziyy, Áliysher Nawayı, Násimiy, Ayaziy(I. Yusupov).

e) Mustazad

Á.Ótepbergenov shígis klassikası janrların úyrenip, olardı qaraqalpaq poeziyasına alıp keliwge umtilıwshı shayır ekenligin bilemiz. Ol mustazad janrında da qosıq jazǵan.

Mustazad – arab tilinen alıńǵan bolıp, “arttırlıǵan” degen mánını bildiredi. Ol gázzel formasında jazlıdı. Bul haqqında Abdırauf Fitrat bılıy deydi: “Bir gázzel bar. Hár qatar, har báyitten keyin sol qatardiń bir bolegi ólsheminde sóz arttırlıǵı. Buǵan “Mustazad” delinedi.”

Solay etip, Á.Ótepbergenov dóretiwshiligin tallay otırıp, onıń qaraqalpaq poeziyasında burın joq, yaki siyrek gezlesetuǵın ayırım janrları alıp kelgenliginiń gúwası boldıq. Shayirdıń bul janrlardaǵı dáslepki umtilılısı bolıwına qaramastan qosıqlardıń kóphiligi mazmunlı, sapalı, kórkem shıqqan.

A.Ripov: “Qosıq insan ruwxınıń ǵayıy tábıyyı ayriqsha halatında tuwıladı” degen edi.

Á.Ótepbergenovtıń qosıqların oqıǵanımızda, shayirdıń ishki dúnjasın aralap, onıń álwan túrli gózzallıqların kórgendey bolamız.

Ulıwmalastırıp aytqanda, shayirdıń dóretiwshiliginde janrlıq hám kórkemlik izleniwshilik seziledi.

Ádebiyatlar

1. Axmetov S., Esenov J., Járimbetov Q. Ádebiyattanıw atamalarınıń russha – qaraqalpaqsha túśindirme sózligi. Nókis 1994-jıl

2. Fitrat A. Adabiyot qoidqlari. Toshkent, “Óqituvchi”, 1995-yıl

3. Oripov A. Ehtiyoj farzandi. Toshkent, 1988-yıl

4. Ótepbergenov Á. Sır sandıǵı ashılmagań sırlı jahán mendedur. Nókis, 1994-jıl

5. Ótepbergenov Á. Dúnya bir ájayıp jaydur. Nókis, 1993-jıl

ШАЙЫР Г.ДЭҮЛЕТОВА ҚОСЫҚЛАРЫНЫҢ ДӨРЕТИЛИЙ ТАРИХЫ

Х.Утемуратова,

доцент, филология фанлари номзоди,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Қорақолпогистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар
фанлар илмий-тадқиқот институти

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы стиля писателей и поэтов. Статья посвящена одной из актуальных проблем каракалпакского литературоведения. Автором определены художественные искания писателей и поэтов в каракалпакской литературе.

Ключевые слова. Художественная литература, история, роман, проза, стиль, поэтика, образ, композиция, творческая лаборатория.

Шайырлар көбинесе жаслық ҳаққында қосықлар шығарады. Жаслық қосықлары жазылыўы керек. Шайырлар мәнгиге жас болып қалады. Жаслық шақ ҳэм шайырлар егиз саналады. Шайырлар қосықларында жаслық пайытлардың гөззалтығын, тәкирарланбаслығын, бийбаҳалығын жырлайды, әрманлар менен жаслық мәүритлер қайталанбайды, муҳаббат сезимлериниң өзгешелигин көрсетеди. Адам баласы жас гезлеринде қыяллар жетегинде болады. Әмир арзыў-әрманлар, қыяллар менен қызықлы. Сөз усталары ата-ананың қәдирикымбатын, шаңарактың баҳасын, ышқы-муҳаббат сезимлерин улығлайды. Қарақалпак халқының әсирлер даўамында қәстерлер сақланған дәстүрлери, бала тәрбиялаў бойынша тәжирийбелерин жырлайды. Шайыр ямаса прозаик, драматург яки илимпаз қайсы китабын қалай жазды, қәйтип изленди, бул оқыўшылар ушын қызықлы саналады, көркем қыялдан қәйтип пайдалана алды, қайсысында персонажлар ядтан шығарылған. Бул сораўлар туўралы ойланады, жуўаплар излейди. Көркем сөз зергерлери Ә.Пахратдинов, Т.Қайыпбергенов, И.Юсупов, К.Мәмбетов, Ж.Хошниязов, Х.Тұрымбетовлар, Г.Дәүлетова, Х.Дәүлетназаров, М.Нызанов, Б.Нурназаровалар дөретиўшилик лабораторияларын үйрениў талап етиледи. Рус илимпазы Т.Н.Архангельская Лев Толстой ҳаққында китабында қол жазбалардан, музейлердеги дереклерден, китапханалардан пайдаланады. Белгили бир көркем шығарма туўралы, мейли эпопеялар, романлар, повестьлер, поэмалар, балладалар, комедиялар, интермедиалар, трагедиялар, романслар, эсселер, октавалар, романслар болсын, дәслеп дөретиўши инсан ойланады, темасын, сюжетин, композициялық күрүлүсүн қайта-қайта өзгертеди, сөзлерди орын-орнына қояды, гейде қайталаўлар да болыўы итимал, бунда илхам-йоштың орны айрықша болады. Әзбек, татар, қазақ ҳэм рус әдебияттаныўында бул мәселелер бойынша илимпазлар тыянақты пикирлерин билдиреди [1,267,3,25]. Филология илимлериниң докторы, профессор З.Бекбергенованың Г.Есемуратова ҳаққында, оның әдебиятқа келиў жоллары, «Жазыўшы ҳэм шеберлик» атамасындағы монографиясында бериледи, бул китап «Билим» баспасынан 2020-жылы шығарылды[2;120]. Бунда творчестволық лаборатория жөнинде айтылады. Дөретиўшилик лабораториясын толық ашыў ушын көркем очерклеринен тартып публицистикалық мақалаларын, гуррицлерин, повесть ҳэм эсселерин таллаўға тартады. Ең тийкарғысы шығармаларына арқаў етип алған темалардың ҳэм қаҳарманларының реаль өмирден қашық емеслигин, жазыўшы менен заманлас, көзи көрген ҳэм еситкен әңгимелери болыў менен бирге сүўретленген орталық ҳэм көркем мәкан, жер, кеңисликтиң де жазыўшыға таныс екенлигин талқылаўлары барысында көрсетип өткенлиги белгили. Солай етип, изертлеўши З.Бекбергенованың бул изертлеў жумысы ҳәзирги қарақалпақ әдебияттаныў илиминде жазыўшылар, драматурглер ҳэм шайырлардың дөретиўшилик лабораториясын үйрениўдин басламасы болды десек болады. Шайыр Г.Дәүлетова «Сениң дәртиң менен жасайман, ҳаял» (2001), «Қыз тахтый» (2009), «Тумар қызы» (2014), «Ҳәзирети ҳаял», «Гүзги толғаныслар» (2012), «Гүлистан», «Қәлбимдеги естелик» (2017) поэзиялық топламларын дөретти. Әзбек тилинде «Аёл ишқи» атлы топламы жарыққа шықты. «Эжинияз поэзиясында дәстүр ҳэм жаңашыллық» атамасындағы монографиясын «Қарақалпақстан» баспасынан 1997-жылы шығарды. 60 тан аслам илимий-публицистикалық мақалаларды «Толғаныслар» атлы илимий-теориялық мақалалар топламында оның бир неше илимий мийнетлери жәрияланды. Эжинияз поэзиясы бойынша ойларын илимий мийнетлеринде баянлайды. И.Юсупов шығармалары

бойынша изертлеўлеринен ибарат мақалалары бул топламнан орын алған. «Руўхыйлық-әдебият өлшеми», «Инсан тәрбиясы балалықтан басланады» атлы илимий мийнетлерин баспадан шығарды.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Архангельская Т.Н. В творческой лаборатории Льва Толстого. Источники, прообраз и образ. - Орел: 2004, 267 с.
2. Ахметов С. Қарақалпақ поэзиясы. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1988, 404 бет.
3. Ахметов С. Теориялық ҳәм әдебий-критикалық пикирлердин теренлиги ушын // Әмиүдәръя, 1991, №7, 106-111-бетлер.
4. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. - Нөкис: Билим, 1995, 191-бет
5. Ахметов С., Баҳадырова С. Фольклорлық терминлердин қысқаша сөзлиги. - Нөкис: Билим, 1992, 152- бет.
6. Ахметов С., Султанов Қ., Әдебияттаныў. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1987, 193-194-бб.
7. Бекбергенова З. Жазыўшы ҳәм шеберлик. - Нөкис: Билим, 2020, 120 бет.
8. Мәмбетов К. Он сегиз саўал // Әмиүдәръя, 1990, №6, 100-107-бетлер.
9. Дәўлетова Г. Әжинияз поэзиясында дәстүр ҳәм жаңашыллық. -Нөкис: Қарақалпақстан, 1997.
10. Дәўлетова Г. Гүлистан. - Ташкент: Янги нашр, 2020, 272 бет.
11. Дәўлетова Г. Ҳәзирети ҳаял. - Нөкис: 2022.
12. Дәўлетова Г. Гүзги толғаныслар. - Нөкис: Қаракалпакстан, 2012.
13. Дәўлетова Г. Тумар қызы. - Нөкис: 2014.
14. Оразымбетов Қ. Ҳәзирги қаракалпақ лирикасында көркем формалардың типологиясы ҳәм эволюциясы. - Нөкис: Билим, 2004.

XIX ÁSIR QARAQALPAQ EPIKALÍQ POEZIYA (JANRLÍQ, KÓRKEMLIK ÓZGESHELIKLERİ)

Artikova Dilnoza

Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámlıketlik pedagogikalıq instituti
qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qánigeligi
2-basqısh magistrantı. Nókis qalası

Annotaciya: Bul maqalada XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatında ideyalıq ózgesheligi haqqında sóz baradı. Tiykarinan, Ájiniyazdını “Bozataw” shıgarması haqqında.

Tayanish sózler: “Bozataw”, poema, watanpárwar, tuwilǵan jer, feodal, zulimlıq.

Qaraqalpaq ádebiyatı óziniń kórkem ádebiy dóretpeler menen basqa xalıqlardan ajıralıp turadı. Buǵan misal retinde XIX ásirde jasap ótken Ájiniyaz, Berdaq, Kúnxoja, Ótesh, Omar h.t.b kóplegen ullı klassik shayırlarımızdı atap kórsetiwge boladı.

XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatınıń baslı ideyalıq jónelisleriniń biri bul qaraqalpaqlardıń xalıqliq ózligin jirlaw, olardıń ótmishin, qaharmanlıq tariyxın, keleshegin jirlaw. Bul boynsha Kúnxojanıń “Jaylawım”, Ájiniyazdını “Bozataw”, “Bardur”, “Ellerim bardı”, “Bar ma eken”, usaǵan watanpárwar qosıqların, Berdaqtıń qaraqalpaq xalqınıń súyikli perzentlerin jırlaytuǵın “Amangeldi”, “Aydos baba”, “Ernazar biy”, qaraqalpaqlardıń óz aldına xalıq bolıp uyımlasıw, qáliplesiw tariyxın shejire janrında bayanlaytuǵın “Shejire” dástanların atap ótiw mumkin. [2:37]. Bul dáwırde shayırlarımız óz xalqınıń awır turmıs jaǵdayların, ádillik penen ádilsizlikti, kún kórislerin óz kózi menen kórgenlikten olardıń turmıs tárizin qálemge salıp kóplegen shıgarmalar dóretti.

Usinday XIX ásirdegi iri tulǵalardıń biri Ájiniyazdını “Bozataw” shıgarması júdá mazmunlılığı hám kórkemligi jaǵınan ajıralıp turadı.

“Bozataw” - bul úlken bir waqıyanı sóz etetuǵın iri kólemlı shıgarma. Ondaǵı hárbiı súwretlenip atırǵan waqıyalar, adam atları haqıqatta ómirde bolǵan. Shıgarmada tiykarǵı waqıyalar 1958-jılı Bozatawdı júz bergen. Bunda tinish, awızbirshilik penen kún kórip otrǵan qarapayım xalıqqa qaraqshılar topılısı haqqında sóz baradı. Adamlardıń óz tuwlǵan elin taslap ketiwge kózleri qiymaydi, zar jılap ketedi. Bulardı shayır óz kózi menen kóredi. Ájiniyaz xalıqtıń shayırı bolǵanlıqtan, adamlardıń arasında júrip, olardaǵı kewil nalaśın usı poema arqalı jetkerip bermekshi boladı.

Misali:

Keter boldıq endi bizlar bash alıp,
Xosh aman bol, bizden qaldıń, Bozataw,
Xoshlasalı qara kózge yash alıp,
Xosh aman bol, bizden qaldıń, Bozataw.

Jer hám el bilándur, el hám jer bilan,
Jersiz eldiń kuni dárbe-dár bilan,
Ómırı óter jürektegi sher bilan,
Qádiriń seniń bizga ótti, Bozataw. [1:10]

Poemadaǵı qosıq qatarların oqıy otırıp oqıwshılarda feodallardıń adamlarǵa islegen zorlıqların, óz elin, tuwǵan jerin kózi qiymastan taslap ketiwge májbür bolǵan, sonday-aq kishkene balalar hám hayallardı qullıqqa súrgın qıldırǵanların kóz aldına keltiredi.

Juwmaqlap aytqanda, bul poema arqalı shayır tuwilǵan jerdiń qádirli ekenligin, kindik qani tamǵan jerdi jawızlar qolina tapsırıp qoyıwdan eń awırı joq ekenligin, adamlardıń kóz jaslarına qarap otırıp shıgarmasın dóretedi. Bul dóretpe búgingi kúnge shekem jas áwlad kewlinde úlken orın algan. Onıń qosıq qatarların yadtan biledi.

Paydalanylǵan ádebiyatlar

1. Эжинияз “Бозатау” (поэма). Нөкис. “Қарақалпақстан” баспасы. 1975.
2. Жәримбетов Қ. XIX əsir Қарақалпақ лирикасының жанрлық қесиýетлери ҳем раýажланыў тарийхы. Нөкис. “Билим”. 2004.
3. Пахратдинов Ә. Эжинияз шайырдың көркемлик дүньясы. Нөкис. “Qaraqalpaqstan” 2014.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 8-ҚИСМ

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 28.02.2023

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000